

När blir den "osynliga" synden synlig?

Om kulturella förväntningar och sexuella innebörder i 1600- och 1700-talets Sverige

Jonas Liliequist

I ett brev till sin make 1673 berättar Catharina Wallenstedt om en fru som klätt sig i båtsmanskläder och tillsammans med en vacker jungfru gått runt på Södermalm. Jungfrun känns igen av en dräng och inför dennes frågor och alltmer hotfulla uppträdande avslöjar hon båtsmannens rätta kön och identitet. Mycket folk samlas och drängen ger sig inte förrän han får följa frun och jungfrun hem och med egna ögon se vem som döljer sig under förklädnaden. Catharina skriver upprört: "Mån detta icke vara ett stort syndastraff? Gud bevara oss ifrån ett sådant umgänge det kan snart smitta en ärlig med sig" (Wijkmark 1995, s106). Episoden har behandlats av Eva Österberg som ställer sig frågan vad det egentligen var som upprörde Catharina och samtiden (Österberg 1997). Var det manskläderna eller var det kanske omständigheterna kring själva avslöjandet? Till skillnad från en modern betraktare tycks frågan varför frun hade klätt sig i manskläder inte ha intresserat Catharina. Manskläderna väckte inte några funderingar om den förkläddas sexuella identitet, istället var det förklädandets konsekvenser — det pinsamma avslöjandet och förödmjukelsen att tvingas ta av sig förklädnaden inför en dräng — som upprörde Catharina, menar Eva Österberg. Detta ointresse för "en 'verklig' sexuell identitet" föranleder Eva Österberg att fundera över tystnaden kring homosexuella handlingar i det tidigmoderna Sverige. Hon konstaterar att inte heller i rättsfall som gällde giftermål mellan kvinnor där den ena kvinnan utgivit sig för att vara man, visade rätten något större intresse för möjligheten av en erotisk relation.

Grunden för detta ointresse måste enligt Eva Österberg sökas i djupare liggande mentaliteter och tidsanda. På 1600-talet liknades samhällslivet ofta vid en teaterscen där människor spelade olika roller. I denna livets teater intresserade man sig i första hand för det yttre synliga beteendet, inte för individers inre identiteter. På samma sätt ingrep samhället och omgivningen bara när den yttre anständigheten hotades. Så länge man spelade sin roll väl och inte öppet utmanade den yttre anständigheten, brydde omgivningen inte sig så mycket om vad man gjorde i det tysta. Vad innebar det då att utmana den "yttre an-

ständigheten"? Enligt Eva Österberg hade kontrollen av sexualiteten sin rot i samhällets arvssedvanor. Det var fruktan för en oäkta eller "felaktig" avkomma som i första hand upprörde och föranledde åtgärder, inte kristen moral eller den sexuella handlingens speciella karaktär. Eftersom homosexuella handlingar till skillnad från tidelag och "vanligt" heterosex inte kunde leda till avkomma, framstod inte sådana handlingar som något större hot. Det var den ogifta pigans tjocka mage och kalven med människoansikte som hotade anständigheten, inte kärleken mellan två män eller kvinnor, åtminstone inte så länge det hela sköttes diskret och man i övrigt spelade sina roller väl (Österberg 1996, 1997).

Sexuellt laddade situationer och handlingar

Jag har i andra sammanhang kritiserat denna typ av tolkning som allt för enkel och ensidigt materialistisk och argumenterat för att angivelserna för tidelag och tystnaden om homosexuella handlingar istället bör sättas in i en bredare folklig diskurs om kön och social prestige (Liliequist 1995/1997). Däremot vill jag gärna knyta an till metaforen "samhället som teater" och fortsätta på den tråd som Eva Österberg inleder sin artikel med. Resonemanget om roller och skådespel skulle kunna vidgas till att gälla den uppsättning av situationer, relationer och handlingar som i ett visst historiskt samhälle definieras som erotiska och sexuellt laddade. När en ung dräng i 1600- eller 1700-talets Sverige smög sig iväg till fähuset, väckte det omedelbart sexuella associationer. Omgivningens förväntningar formades av en kultur där vallning och skötsel av kvigor och kor betraktades som ett exklusivt kvinno- och barnarbete. Den manliga fähusgången representerar en "sexuell situation" som sedan länge har mist sin aktualitet. Min utgångspunkt är att vad som definieras som erotiska situationer och relationer kan växla mellan olika kulturer och över tiden, och att detta har betydelse för inte bara vad som väcker indignation och dras inför rätta utan också för hur barn och ungdomar socialiseras in i bestämda könsmonster och sexuella förväntningar. Historiskt källmaterial kan aldrig svara på frågan hur vanliga vissa handlingar var, men genom att studera vad ett samhälle vid en viss tid definierar som erotiskt och sexuellt laddat kan vi få reda på vad som var tänkbart respektive otänkbart, artikulerat och oartikulerat. Ointresset för att utröna eventuella sexuella handlingar mellan två kvinnor som utåt sett levt som man och hustru, behöver alltså inte ha berott på att sådana handlingar inte ansågs hota den yttre anständigheten eller att lesbisk kärlek inte skulle ha varit artikulerad, utan på omgivningens förutfattade meningar om var och när sådana handlingar förväntades inträffa och vilka motiv en kvinna hade för att klä sig som en man.

Skulle någon idag låta sin lilla son sova i samma säng som en mer eller mindre okänd vuxen man? Knappast, mot bakgrund av dagens diskussion om pedofili

och barnpornografi. På 1600-talet gick det uppenbarligen an, inte därför att en sådan situation inte skulle ha gett upphov till sexuella handlingar — Mora-prosten Jacob Boëthius berättar till exempel i sin syndabekännelse om hur han av en "kättjans okynne" hade "hanterat unga piltars hemliga lemmar" då de legat i hans säng över natten (Boëthius 1977 s 43) — utan för att man inte förväntade sig detta. Att män delade säng med andra män eller pojkar var snarare regel än undantag. Detta innebar å andra sidan att toleransen antagligen var större för kroppsliga kontakter som idag skulle ges en sexuell innebörd. Gränsen tycks ha gått vid genitala beröringar, åtminstone att döma av rannsakningsprotokollen i några svenska "sodomimål" (Liliequist 1995/1997). Ett visst "hasslerande" och famlande i byxorna kunde skojas bort som skämt och "narri", men när detta övergick i mer handfasta genitala grepp hade gränsen passerats till vad som uppfattades som uttryck för "köttslig lusta". En sådan köttslig lusta som riktade sig mot en annan man saknade namn och var inte kulturellt definierad i det tidigmoderna Sverige. Idag skulle det betraktas som "suspekt" om två män delar säng, men det beror förstås på att vi är snara att ge kroppslig beröring mellan män en sexuell innebörd. Så gjorde man inte på 1600- och 1700-talen. Å andra sidan uppfattades det som ytterligt misstänkt så snart en man delade säng med en ensam kvinna. En man kunde dela säng med en annan man och hans hustru eller med två kvinnor om han la sig "framför", men en man och en kvinna ensamma i sängen väckte snart sexuella associationer. Om kvinnan eller mannen eller bägge var gifta på var sitt håll, kunde det räcka med att man hade vistats ensamma i ett hus över natten för att rykten skulle börja spridas.

Kvinnor i manskläder — ekonomiska och praktiska motiv

Hur uppfattades då kvinnor som klädde sig i manskläder? Eva Österberg har säkert helt rätt i sin förmodan att Catharina Wallenstedts uprördhet inte i första hand gällde manskläderna utan omständigheterna kring avslöjandet och tilltaget att bege sig till det farliga Södermalm. Det behövde vid denna tid inte vara något märkligt att en kvinna tillfälligt klädde sig i manskläder för ett visst praktiskt syfte. Som man kunde en kvinna röra sig mer fritt och bekvämt och kanske också säkrare. Om syftet också var acceptabelt i omgivningens ögon berodde på omständigheterna. Men som Eva Österberg påpekar, något visst syfte tycks inte ha funnits med båtsmansförklädnaden utan mer en lust att uppleva spännande och farliga miljöer. Detta förklarar antagligen Catharinas förebrående uttryck "det kan snart smitta en ärlig med sig". Att förklä sig utnyttjades ju också och inte minst för direkt oärliga syften. Av de tiotal exempel på kvinnor som uppträtt i manskläder som jag känner till från 1600- och 1700-talets Sverige, har förklädnaden i flera fall varit ett sätt att komma undan efter

nte därför att en-
ingar — Mora-
else om hur han
a lemman "då de
ör att man inte
pojkar var sna-
nsen antagligen
xuell innebörd.
e att döma av
ist 1995/1997).
bort som skämt
repp hade grän-
lusta". En sådan
nn och var inte
t betraktas som
i är snara att ge
de man inte på
ligt misstänkt så
e dela säng med
a sig "framför",
uella associatio-
håll, kunde det
n för att rykten

i Österberg har
rdhet inte i för-
avslöjandet och
i denna tid inte
ider för ett visst
h bekvämt och
ivningens ögon
kar, något visst
mer en lust att
gen Catharinas
tt förklä sig ut-
e tiotal exempel
600- och 1700-
ma undan efter

en begången stöld. Gunilla Andersdotter t.ex klädde sig i manskläder efter att ha stulit hos kaptenskan Elsa Catharina Cratz och flydde till Karlskrona där hon försökte bli antagen som volontär (Göta hovrätts brottmålsutslag 14/10 1721, BIIA:28, Göta hovrätts arkiv). Hotet om att gripas för stöld tycks också ha varit inledningen till Anna Jöransdotters långa karriär som man (Lindh 1930 s 41). I ytterligare ett fall kan förklädnaden kopplas till stöld även om det ursprungliga motivet varit ett annat. Kerstin Pedersdotter hade övergivit sin man fältväbeln Oluf Pedersson i Högtompta i Dannemora socken för dennes stora "stränghets" skull och slagit sig ihop med sin styvbror soldaten Peder Johansson och hans hustru (Göta hovrätt, EVAA:25, Norrköping 23/10 1646, Göta hovrätts arkiv). Av rädsla för att mannen skulle komma efter hade hon tagit på sig manskläder och kallat sig Christopher. Under denna förklädnad gav hon sig ut på en stöldturné tillsammans med sin styvbror.

I Dekker och van de Pols undersökningen av mer än hundra fall av kvinnlig "transvestism" som drogs inför rätta i Holland från slutet av 1500-talet till början av 1800-talet, framträder tre motiv som de mest vanliga; romantiska (för att få följa en älskare eller familjemedlem i fält), patriotiska (att värva sig till soldat) och ekonomiska (ett sätt att lättare skaffa sig försörjning) (Dekker & van de Pol 1989). Motiv som har med sexuell orientering och könsidentitet att göra, framkommer indirekt men spelade ytterst liten roll i såväl kvinnornas egna berättelser som i rättsens frågor. Det samma kan sägas om den flora av ballader och småtryck på temat kvinnor i manskläder som gavs ut i flera europeiska länder under framför allt 1600- och 1700-talen. I England var "kvinnan i soldat- eller sjömanskläder" ett mycket vanligt balladmotiv: en ung kvinna älskar en man som tvingas ut på en lång resa eller att ta värvning som soldat, kvinnan beslutar sig för att följa efter sin älskade förklädd till soldat eller sjöman, i sin nya roll visar hon sig väl så förfaren och duglig som någon man, hon konfronteras med sin älskande som inte känner igen henne och sätter hans kärlek på prov, mannen består proven, kvinnan avslöjar sin förklädnad och det hela slutar med att de blir lyckligt återförenade (Dugaw 1989 s 91ff.). Motivet var vanligt också i andra länder.

De svenska källmaterialet är betydligt magrare (för en presentation av de mest kända svenska rättsfallen som rör kvinnor i manskläder: se Silverstolpe 1989). I några fall inskränker sig uppgifterna till notiser. I ett av dessa fall kan motivet ha varit att få följa sin man i fält: en trädgårdsmästare vid garnisonen hade enligt dragonen Jürgen Weiss berättat att en av dragonernas hustrur hade tjänat som soldat i fyra års tid (Liliequist 1995/1997). Mer än så får vi inte veta. För Maria Johansdotter tycks ekonomiska skäl ha varit direkt avgörande. Maria hade sökt sig till Stockholm där hon försökte försörja sig med "nyckelspel" på krogarna (Svea hovrätts resolution 5/4 1706, avskr. i Engeströmska saml. E.S.

CXIII.1:18; KB). På hösten 1704 hade hon blivit intalad av en kvinna att klä sig i manskläder eftersom hon gjorde sig bra till karlarbete. Försedd med ett falskt pass lämnade hon Stockholm och tog tjänst som dräng under namnet Magnus Jansson. I Lövä uppmärksammades hon av kapellänen i socknen, som tyckte att hon hade en bra röst och ville ha henne till klockare, men eftersom kapellänen hade vissa tvivelsmål om passets äkthet så begav sig Maria istället i tjänst hos en skomakare. Avslöjandet av Magnus rätta identitet blev dramatiskt. Under sin tid hos skomakaren hade Maria utvecklat en förtrolig vänskap med tre pigor som hon också flera gånger delat säng med. Vid ett sådant tillfälle hade pigorna kommit henne "något för när" och upptäckt att hon inte var någon man utan en förklädd kvinna. En av pigorna som blivit kär i denne Magnus och gett honom fästegåvor blev så förtvivlad att hon försökte ta livet av sig, vilket ledde till att Maria till sist avslöjade sin identitet för prästen.

Om Lisbeta Olsdotters motiv får vi inte veta så mycket annat än att hon hade övergivit man och barn och begivit sig till Stockholm där hon senare övertalades av en soldathustru att ta på sig manskläder och "fixera" en knektänka (Svea hovrätts resolution 24/10 1679, avskr. i Engeströmska saml. E.S. CXIII.1.18, KB). Fixera betyder lura och bedra. Att änkan hölls för att vara "mycket man-folkskär" ansågs väl underlätta det hela, men vad Lisbeta hade att vinna på lurendrejeriet framgår inte. Kortsiktigt kan tanken ha varit att lura till sig pengar men "fixerandet" kan också ha varit en möjlighet att skaffa sig en ny identitet för att undkomma att tvingas tillbaka till torpet av sin man. En blandning av ekonomiska motiv och hot tycks ha legat bakom att Lisbeta också värvades som soldat till en bonderote i Uppland. Lisbeta fick 300 daler kopparmynt i knekt-pengar och skepparen som värvat henne 24 daler för besväret, men Lisbeta påstod att hon i själva verket hade tvingats ta värvning av skepparen som känt till hennes rätta kön. Hur det var med den saken vet vi inte, men att ta lega som soldat på olika håll var annars ett inte alltför ovanligt sätt att snabbt skaffa sig pengar.

Anna Eleonora Ekelöf — romantiker eller äventyrerska?

Anna Eleonora Ekelöf är den enda som berättar en historia med ett romantiskt motiv. Anna berättade att hon förlovat sig i Göteborg med en sergeant Magnus Sandberg vid Västgöta Dals regemente, men eftersom dennes föräldrar var emot förlovningen hade de kommit överens om att mötas i Norge vid den värmländska gränsen för att fullborda äktenskapet (Jösse häradsrätt 3/8, 23/9 1766, Justitierevisionens utslagshandlingar 26/3 1767, RA). I den norska gränsbyn Magnor träffade Anna i mars 1765 en svensk bagare som flytt från ett dråp. Bagaren uppmanade henne att ge sig ut för att vara man och gav henne en blågrå rock, ett par byxor, en svart sammetsväst och en manschettskjorta. Anna presente-

n-kvinna-att-klä
 försedd med ett
 g under namnet
 i socknen, som
 e, men eftersom
 g Maria istället i
 tet blev drama-
 förtrolig vänskap
 tt sådant tillfälle
 att hon inte var
 ivit kär i denne
 rsökte ta livet av
 prästen.
 än att hon hade
 senare övertala-
 knektänka (Svea
 L.S. CXIII.1.18,
 a "mycket man-
 de att vinna på
 ra till sig pengar
 en ny identitet
 n blandning av
 så värvades som
 armynt i knekt-
 et, men Lisbeta
 paren som känt
 n att ta lega som
 nabbt skaffa sig

i ett romantiskt
 ergeant Magnus
 räldrar var emot
 i den värmländ-
 3/9 1766, Justi-
 gränsbyn Mag-
 tt dråp. Bagaren
 en blågrå rock,
 Anna presente-

rade sig därefter som den unge greven Carl Ekeblad som tvingats lämna landet på grund av en smärre förseelse. Under sitt nya namn skaffade hon sig stövlar, hatt, piska, hertsfångare och häst av den svenska och norska gränsbefolkningen. En manlig hårfrisyr anlades med rakade tinningar, uppsatt "front" och flätad hårpiska där bak. Som greve Ekeblad rekryterade hon ett följe av personer som var henne behjälplig. Enligt kronobefallningsmannen Daniel Ekman hade hon fått den förrymde bonden Olof Pärsson och den likaledes förrymde bagaren Schultz "till sina kockar och matredare" och lärokonstapeln Istmins hustru Emerentia Schröder från Eda skans "till att dansa och roa sig med." I ett bevarat brev kallar Anna denna Emerentia "min lilla gumma" men deras uppenbarligen förtroliga umgänge föranledde inte rätten att ställa några frågor.

Anna tycks till en början ha spelat sin roll med framgång, men det hela urartade snart. Greven förde ett allt mer utsävande liv med drickande, svärande, våghalsigt ridande och ett oupphörligt tobaksrökande. Han drog sig inte heller för att hota och slå folk som inte gjorde som han sa. Detta var i och för sig inte särskilt märkligt för att vara en ung adelsman och officer och Anna försvarade sig också med att hon uppträtt "överdådigt" för att folk verkligen skulle bli övertygade om att hon var en man. Men när hon vid ett av sina besök på den svenska tullstationen i Magnebro lät undslippa sig att hon inte alls var riksrådet greve Ekeblads son utan Gustavus, rikets kronprins som efter en konflikt med riksrådet Tessin och i opposition mot adeln och ridderskapet begett sig till gränsen för att förbereda ett maktövertagande, så var det början till slutet. Den allmänna meningen i de svenska och norska gränsbyarna var delad. Även om de flesta inte lät sig övertygas om att denne person verkligen var Sveriges kronprins så var man ändå inte beredd att gripa honom. "Det kunde ju vara någon annan betydande herre," som några av bönderna uttryckte det. Att det rörde sig om en man tycks man inte ha ifrågasatt. Ryktet om att en person som utgav sig för att vara den svenske kronprinsen befann sig på den norska sidan gränsen nådde snart de dansk-norska myndigheterna och Anna togs i förvar och fördes till Christiania, där hennes rätta kön och identitet avslöjades. Tydligen fick hon genast återvända till gränsen, men från den stunden var hennes trovärdighet förverkad och snart lyckades de svenska myndigheterna få henne gripen. Det var nu, inför sittande rätt, iförd manskläder, som Ulrika för första gången började berätta om sin sergeant.

Historien om mötet med sergeant Sandberg behöver inte ha varit det verkliga eller ens det mest troliga motivet. Ulrika kan lika väl ha drivits av en allmän äventyrlusta. Det avslöjades att hon året innan under en resa i Skåne hade utgivit sig för att vara fröken Wrangel på Sperlingsholm. Det var alltså inte första gången som hon antagit en annan persons identitet. Under förhörens gång framkom också att Anna vid gripandet erkänt för tullnären Fries dotter

att hon inte var karl utan en fröken Johanna Regina Ekeblad som rymt för att träffa sin älskare, en gardessergeant Claes Berg! Förlovningen med Magnus Sandberg var med andra ord bara en av minst fyra historier som Anna presenterat vid olika tillfällen. Manskläderna och rollen som ståndsperson kan mycket väl ha varit ett äventyrligt infall när tillfälle gavs, kanske med baktanken att hon på detta sätt lättare skulle få sitt uppehålle i gränstrakterna. Senare i förhören hävdade Anna att det varit den nu förrymda Emerentia Schröders idé att hon skulle utge sig för att vara mansperson och kronprins, för att på så sätt kunna kräva pengar och mat från allmogen, vilket var tänkt att även komma Emerentia till del. Rätten misstänkte i sin tur att det verkliga motivet var att dölja ett oäkta havandeskap och få tillfälle att fördriva fostret. Hur det verkligen förhöll sig får vi aldrig veta — Anna fortsatte att utnyttja sin skådespelartalang och lyckades fly från sina fängvaktare innan domen föll.

Ulrika Eleonora Stålhammar — lusten att leva som man

Ulrika Eleonora Stålhammars motiv skilde sig från de övriga. Ulrika berättade att hon alltid känt större lust för manliga sysslor än för kvinnliga göromål och att folk som sett henne skjuta och rida beklagat att hon inte blivit karl för då hade hon kunnat "göra större lycka här i världen" (Kalmar rådstugurätt 12/2 1729, AII:5, LA i Vadstena). Dessutom tryckte fattigdomen henne sedan hennes avlidna föräldrars egendom belagts med kvarstad. Eftersom hon inte lärt sig några "kvinnliga slöjder" beslöt hon sig för att istället söka sin lycka som man. Äktenskapet erbjöd inte heller någon lockelse — hon hade sett hur systrarna "råkat slätt ut" i sina giftermål. För en modern betraktare låter det som om Ulrika verkligen uppfattade sig själv som man, men i 1600- och 1700-talets samhälle var denna tolkning inte alls nödvändig. I själva verket illustrerar Ulrikas motiv och omgivningens beklagande att Ulrika inte blivit karl inte bara ett samhälle där män hade större handlings- och rörelsefrihet än kvinnor utan också en hierarkisk könsideologi som definierade människans främsta egenskaper och karaktärsdrag som manliga, något som inte minst drottning Kristina ger uttryck för i sin självbiografi. Mot den bakgrunden behövde det inte vara särskilt märkvärdigt att en kvinna lockades att uppträda som man, även om det naturligtvis kunde vara fördömligt på olika sätt. Så utgår till exempel Olof Kolmodin i sin *Biblisk Qwinnöspegel* från den manliga frihetens lockelse när han fördömer kvinnor i manskläder som försmädare av sitt eget kön:

De kvinnfolk borde man ur människosläktet jaga, som skämmas för sitt kön och man folks kläder draga, i hopp att under dem mer frihet stjåla, kanske att göra ont där hågen leker på. (Kolmodin 1750, s 293).

som rymt för att
 ed Magnus Sand-
 Anna presenterat
 en kan mycket väl
 tanken att hon på
 re i förhören häv-
 idé att hon skulle
 sätt kunna kräva
 ma Emerentia till
 utt dölja ett oäkta
 gen förhöll sig får
 lang och lyckades

Ulrika berättade
 iliga göromål och
 blivit karl för då
 ädstugurätt 12/2
 henne sedan hen-
 n hon inte lärt sig
 i lycka som man.
 sett hur systrarna
 åter det som om
 och 1700-talets
 illustrerar Ulrikas
 karl inte bara ett
 rinnor utan också
 a egenskaper och
 ; Kristina ger ut-
 inte vara särskilt
 en om det natur-
 i Olof Kolmodin
 här han fördömer

mas för sitt kön och
 kanske att göra ont

Citatet ger samtidens syn i ett nötskal. Att klä sig i manskläder var ett äventyrligt spel som kunde utnyttjas för såväl praktiska och egennyttiga ändamål som onda bedrifter, men inte något som angick könet.

Till de onda bedrifterna räknades även att befrämja lättsinnighet och okyskhet, men inte i första hand "onaturlig" sådan. Detta uttrycktes kanske allra starkast i England där kvinnor i manskläder länge antogs vara prostituerade och dömdes som sådana (Shapiro 1994 s 17f.). Manskläderna uppfattades som en erotisk maskerad som gav den prostituerade möjlighet att exponera mer av sin kropp för potentiella kunder. Så långt gick man aldrig i Sverige, där överheten istället såg förklädnaden som ett bedrägeri och gäckeri med den naturliga ordningen. När rätten ändå ställde frågor om lättsinniga motiv utgick man från klassiska "heterosexuellt" definierade situationer. Kerstin Pedersdotter till exempel, pressades att erkänna att hon haft sexuellt umgänge med sin styvbror då hon rest runt med honom på landsbygden och legat i samma säng under namnet Christopher.

Manskläderna kunde erbjuda ett bekvämt kamouflage för en relation mellan två personer som var gifta på var sitt håll. Så långt som att misstänka att detta varit Kerstins verkliga motiv gick man dock inte. Även när Maria Johansdotter bekände att hon som drängen Magnus delat säng med tre pigor kommenterades detta som en heterosexuell situation: Maria förklarade att hon inte dragit sig för att ligga tillsammans med pigorna eftersom hon "var av samma kön som de, och dessutom vetat sig intet kunna göra dom någon skada". Det var som Dekker och van de Pol påpekar, först när en kvinna i manskläder gift sig med en annan kvinna som frågar om "onaturlig" beblandelse och åtrå mellan kvinnor väcktes. Att dansa och "narras" med pigor kunde fortfarande förväntas höra till spelet som man och soldat, ett giftermål däremot var mer obevekligt förknippat med köttslig beblandelse. Man skulle kunna säga att den äktenskapliga sängen representerade samhällets mest elementära "sexuella situation".

Giftermål mellan kvinnor och den icke-förväntade åtrån

Giftermål mellan kvinnor förekom i tre av de här nämnda svenska rättsfallen. I Lisbeta Olsdotters fall är det omöjligt att enbart utifrån hovrättens resolution avgöra hur rätten resonerade. Otukt eller sodomi nämns inte i domen. Istället dömdes Lisbeta formellt för tvegifte och brott mot religionsstadgan. I Anna Jöransdotters fall fanns flera omständigheter som talade mot att rätten skulle misstänka att något "onaturligt" hade skett. Anna som varit soldat i ett och ett halvt år under namnet Johan Harittu, hade inte själv tagit initiativet till giftermålet utan övertalats av en krögerska som hon stod i skuld hos. Hustrun, en fänriksdotter vid namn Maja Kijhl, visade sig vara havande, vilket förklarade hennes angelägenhet till giftermålet. Hon födde senare en son som Johan väg-

rade erkänna eftersom födelsetiden inträffat alltför kort tid efter bröllopet. Hustrun hade redan efter några dagar upptäckt att maken egentligen var kvinna men hållit tyst (av förklarliga skäl med tanke på havandeskapet) samtidigt som hon uppmanat "honom" att aldrig återvända hem igen efter det stundande fälttåget. Rätten frågade hur de hade burit sig åt när de legat tillsammans i den äkta sängen. Anna svarade att hon alltid vänt ryggen till. Därmed lät sig rätten nöja. Giftermålet fick passera som ytterligare ett utslag av Annas bedrägeri. Några direkta anklagelser från hustrun att Anna försökt förleda henne till otukt fanns inte heller. Det hindrade inte att Annas motiv ändå kunde förefalla ytterst misstänkt. I Linköpings konsistorium yttrade sig prosten Langelius att Anna "utan tvivel" hade haft "ett hemligt och ganska syndigt uppsåt till lösaktighet och otukt allt framgent att öva för Maja Kijhl om hon där till varit benägen" (Linköpings domkapitel 7/5 1714, A1a:35, LA i Vadstena). Det är samtidigt belysande att rätten flera gånger under förhören frågade om inte någon av soldaterna haft lägersmål med Anna under hennes tid som soldat vid regementet. Detta låg trots allt mer i linje med vad man hade förväntat sig. Å andra sidan ansåg man nog knappast att den ena lättfärdigheten uteslöt den andra.

För Ulrika Stålhammar var omständigheterna mer graverande. Inte nog med att Ulrika varit gift i tio år med en annan kvinna när hon avslöjade sig själv. Hon hade också visat sig mycket angelägen till giftermålet. Ulrika berättade för rätten att hon, som då i många år var känd som soldaten Vilhelm Edstedt, hade fattat en "stark kärlek" till pigan Maria Löhnman "att vilja leva och dö med henne". Denna kärlek hade först uppenbarats för henne i en dröm. Kort därefter hade hon friat till Maria som efter åtskilliga brev och muntliga förfrågningar gav sitt samtycke. Redan efter fjorton dagar hade Anna under tårar och många suckar tillstått för Maria att hon inte var "rätt man". Maria hade varit förebrående men ändå lovat att inte komma henne "i någon olycka". Själv berättade Maria inför rätten att hon efter avslöjandet hade fått en ännu större kärlek till Anna än om hon hade varit rätt man och att hon för "den kära och ljuvliga sammanlevnad dem emellan" aldrig hade tänkt eller kunnat upptäcka sanningen för någon, utan istället bett till Gud att detta aldrig skulle upptäckas och att Anna skulle slippa kommenderingar så att hon kunde vara hos henne till dess döden skilde dem åt.

Detta borde ha låtit bestickande i rättens öron, men både Anna och Maria beskrev hela tiden sitt förhållande som ytterst kyskt. Före avslöjandet hade Maria legat på Annas arm, inget mer. Då Anna hade avslöjat sin hemlighet skulle Maria ha svarat: "att om så är, så sörj intet därför, Gud ske lov jag är av sådan natur att jag intet så stort frågar därefter". Anna påpekade också att hon hade fäst sig vid Maria just därför att hon visade ett så dygdigt och kyskt sinne jämfört med andra kvinnor. Rätten tycks ha varit beredd att godta denna förkla-

id efter bröllopet. entligen var kvinna pet) samtidigt som ter det stundande tillsammans i den rmed lät sig rätten Annas bedrägeri. da henne till otukt kunde förefalla ysten Langelius att uppsåt till lösakdär till varit benäna). Det är samtiom inte någon av oldat vid regemenäntat sig. Å andra teslöt den andra. nde. Inte nog med avslöjade sig själv. Ulrika berättade för elm Edstedt, hade . leva och dö med dröm. Kort däreftliga förfrågningar r tårar och många hade varit förebråa". Själv berättade u större kärlek till kära och ljuvliga optäcka sanningen upptäckas och att os henne till dess

e Anna och Maria jandet hade Maria hemlighet skulle ov jag är av sådan ckså att hon hade i kyskt sinne jämdra denna förkla-

ring. Men hur hade dom då kunnat leva som äkta folk i tio år utan att beblanda sig med manfolk? Anna svarade att "som hon kunde tacka Gud för att hon aldrig haft några okyska tankar mindre någon naturlig retelse, så har hon intet behövt att beblanda sig med någon mansperson". Även före detta husbönder, matmödrar och hyresvärdar intygade enstämmigt att dessa bägge personer alltid hade fört ett mycket sedesamt och dygdigt liv så väl före som under äktenskapet. Till sist frågade rätten Maria rent ut om hon aldrig under den tid hon varit tillsammans med Ulrika "haft sådan kärleksövning med henne som rätt gifta folk pläga med varandra?" Maria svarade: "Nej, det har hon aldrig haft eller tillbudit". Därmed var förhöret avslutat och Göta hovrätt skriver i sin resolution att Ulrika och Maria visserligen gjort gäck av själva naturens ordning, men att deras äktenskap inte givit anledning att misstänka att "någon species sodomiae" hade förekommit (Almquist 1939 s172).

Utanför rättsprotokollen inskränker sig det svenska materialet om kvinnor i manskläder till spridda notiser. I motsats till England, Holland och andra europeiska länder tycks temat inte ha varit vanligt i ballader och skillingtryck. Det samma gäller för litteratur och skådespel (Dugaw 1989, Shapiro 1994). I Holland och England utgjorde autentiska rättsfall ofta underlag för pamfletter och skillingtryck (Dekker & van de Pol 1989). Jag har hittat ett enda belägg för att liknande skillingtryck också gavs ut i Sverige. I en anmälan till hovkanslern den 17 februari 1802 av boktryckeriombudsmannen Ekmansson angående vissa "liderliga" skrifter som borde förbjudas, finns upptaget en "Wisa om de twänne pigor, som gifte sig med hvarandra" med tryckåret 1800 (Åhlén 1986 s174). Vad som blev av denna publikation och om något exemplar bevarats vet jag inte. Även svensk folklitteratur har emellertid sin förklädda hjälte, men då rör det sig inte om någon kvinnlig heroin i manskläder utan tvärtom — en man i kvinnokläder: Lars Larsson Molin, mer känd som Lasse-Maja.

Lasse-Maja — mästertjuv i kvinnokläder

I många europiska länder har det varit tradition att män klätt sig i kvinnokläder i samband med upptåg och fester. Kvinnoförklädnader utnyttjades också i samband med upplopp och sociala protester (Davis 1975). Liknande upptåg förekom även i Sverige. Vid biskopsdottern Greta Benzeliuss bröllopsfest i Uppsala 1726 fanns till exempel bland upptågsmakarna några studenter som förklätt sig till kvinnor (Schück 1940 s232). Att det också kunde finnas mer praktiska skäl framskyntar här och där i rättsprotokollen. I ett mål från mitten av 1700-talet uppmanade en bonde en förrymd soldat att klä sig i kvinnokläder för att komma undan (Ljusdal 14/11 1747, Hälsinglands domsaga A1a: 87, LA i Härnösand). Anna Ekelöfs uppträdande förutsatte i själva verket att sådana flykthistorier var allmänt bekanta. Vittnen berättade att Anna vid sin första ankomst till de norska

gränsbyarna varit klädd som en kvinna och utgett sig för att vara en mademoiselle innan hon plötsligt presenterade sig som den förrymde greven. Detta förvandlingsnummer kunde framstå som trovärdigt just därför att man som konstapeln Istmin och besökaren Lindstedt gav uttryck för, inte fann något orimligt i att en ung greve hade klätt sig i fruntimmerskläder för att kunna fly ur landet obemärkt och nu vid gränsen avslöjade sin rätta identitet. Utan denna bakgrund hade det knappast varit möjligt för en mademoiselle att presentera sig som en greve i en bagares luggslitna kläder.

Lasse-Majas berättelse om sitt liv (som dock knappast har skrivits ner av honom själv) kom första gången i tryck 1833 och hör till våra mest lästa folkböcker. I fallet Lasse-Maja finns också rättsliga förhör och nedtecknade muntliga berättelser att tillgå. Det är alltså möjligt att skilja ut och jämföra den rättsliga diskursen från den bild som spreds via tryck och muntliga historier. En sådan undersökning återstår dock att göra. Lasses "egen" berättelse ger bilden av en mästertjuv i kvinnoförklädnad som inte bara stjal utan också lurar och drar såväl inspektorer, präster, kvartermästare och välbärgade men snåla bönder som länsmän och gevaldiger vid näsan. Denne "byxlöse äventyrares besynnerliga öden" som det heter i titeln till den andra upplagan från 1840, utspelades från 1700-talets slut fram till 1813 då Lasse-Maja dömdes till livstids straffarbete på Karlstens fästning i Marstrand. Lars uppger i sin berättelse att han första gången klädde sig i kvinnokläder när han befann sig på flykt undan en stöld som han begått hos sina föräldrar. Ganska snart kom han underfund med att kvinnokläderna också kunde utnyttjas för andra syften. Som mamsell och jungfru, kunde han ta tjänst som hushållerska och på så sätt få tillträde till välbärgade hem. Om man får tro hans berättelse blev han ofta uppvaktad, vilket komplicerade saken så att han till sist måste ge sig iväg och då även passade på att ta med sig hushållskassan och andra värdeföremål. Enligt Edvard Matz ifrågasatte rätten aldrig att Lasse skulle ha haft några andra motiv för sin förklädnad än att bedra folk, trots att det framgår av rättegångsprotokollen (dock inte av Lasses egen berättelse) att han inte bara låtit uppvakta sig av män som trott att han varit kvinna utan också periodvis uppträtt tillsammans med en kumpan som dennes fästmö och delat säng med honom (Matz 1970 s52f.). Om man inte förväntade sig att en kvinna klädde sig i manskläder för att etablera en erotisk relation med en person av samma kön, så var det uppenbarligen vid denna tid ännu mera otänkbart att en man skulle uppträda i kvinnokläder av samma skäl.

Theatrum mundi — fascinationen för roll- och identitetsbyten

Det är dags att återvända till den inledande frågan i Eva Österbergs artikel om vilken roll manskläderna spelade i skandalen med frun som avslöjades på Söder-

vara en mademoi-
greven. Detta för-
att man som kon-
fann något orim-
ör att kunna fly ur
entitet. Utan denna
iselle att presentera

er skrivits ner av ho-
åra mest lästa folk-
medtecknade munt-
jämföra den rätts-
ntliga historier. En
erättelse ger bilden
tan också lurar och
e men snåla bönder
entyrares besynner-
in 1840, utspelades
till livstids straffar-
berättelse att han
g på flykt undan en
an underfund med
. Som mamsell och
sätt få tillträde till
ofta uppvaktad, vil-
och då även passade
Enligt Edvard Matz
a motiv för sin för-
sprotokollen (dock
kta sig av män som
illsammans med en
(Matz 1970 s52f.).
nnskläder för att eta-
r det uppenbarligen
räda i kvinnokläder

byten

sterbergs artikel om
avslöjades på Söder-

malm. Att en kvinna klädde sig i manskläder var inte sexuellt laddat i modern mening. Manskläderna förväntades inte ha något att göra med hur den förklädda kvinnan uppfattade sin könstillhörighet. Det är möjligt att Ulrika Stålhammar precis som drottning Kristina faktiskt upplevde sig ha en manlig själ i en kvinnlig kropp (parallellerna mellan Ulrika och Kristina är faktiskt på många sätt slående), men för omgivningen och rätten var detta inte någon naturlig förklaring. Traditionen erbjöd tvärtom en rad praktiska och egennyttiga skäl till varför en kvinna hade förklätt sig till man. Den makt som dessa förväntade motiv hade över sinnena framgår först när de sätts in i ett större sammanhang. Kvinnan i manskläder var bara en aspekt av ett mer omfattande spel med roller och identiteter som försiggick i samhället. "Att icke kunna förstå sig är att icke kunna leva" lyder en av drottning Kristinas maximer (Nyman 1942 s 39, jfr Setterwall 1985, s162). För Kristina var det i första hand mimiken och tonfallet i hovlivets och diplomatins intrigvärld som stod i centrum. Men Kristina hörde också till de kvinnor som tillfälligtvis dölde sin identitet i manskläder. Efter tronavsägelsen reste hon till Rom förklädd till en greve Dohna med värja vid höften och gevär över axeln. För Kristina var steget inte långt. Redan under sin tid som drottning beskrivs hon ofta som mera manligt än kvinnligt klädd (Stolpe 1961 s 12).

Också i mer vardagliga sammanhang gavs tillfällen då det var nödvändigt eller fördelaktigt för en person att ge sig ut för att vara någon annan än den man var. Det handlade framför allt om att tillfälligt dölja och förändra sin sociala identitet. Motiven varierade, från att skydda sig för överfall till att lättare skaffa sig sitt levebröd. Lars Wivallius, sedermera dömd till fästning och att mista äran för att ha utgivit sig för att vara Erick Gyllenstierna och ha gift sig med en adelsjungfru, ger uttryck för dessa det samtida livets realiteter [skrivet på danska, försvenskat av mig]: "Jag tror intet att ännu någon kommit väl igenom världen som alltid sagt sant. Om han än hade Fortunati pung, så skulle han dock rädas att man tog livet av honom för den pungs skull. En hög ståndsperson måste ofta giva sig ringare ut än hans stånd fordrar, och en bonde måste ofta taga herremanskläder an... Men det bekänner jag att jag undertiden haver måstat vara en herreman, undertiden en bonde, undertiden en tiggare." (Schück 1893 s 36f.). *Theatrum mundi*-metaforen innebar något mer än att man bara intresserade sig för det yttre synliga beteendet. Samtidigt som man lade stor vikt vid yttre attribut och uppträdande fanns också en medvetenhet om att skenet kunde bedra. *Theatrum mundi*-metaforen och i ännu högre grad maskeraden uttryckte samtidens starka fascination för roll- och identitetsbyten.

Förutsättningen och på samma gång grogrunden för uppfattningen av livet som ett skådespel var förstås att det fanns en uppsättning fasta sociala roller eller "karaktärer" som Lasse-Maja uttryckte det, där ständs- och yrkestillhörighet

och manligt och kvinnligt markerades genom lätt igenkännbara attribut i klädedräkt och gester. Dräktförordningar, ståndsprivilegier, skråbestämmelser och kyrkobänkslängder bidrog på olika sätt till att cementera en hierarkisk social struktur där det syntes utanpå vem man var. En sådan ordning inbjuder samtidigt till manipulation. Att manipulera med sociala attribut förutsätter i sin tur en viss distans — att det finns något autentiskt bakom masken och skådespeleriet. När det gällde kön utgjordes denna autencitet av de anatomiskt igenkännbara könsorganen. En kvinna förklädd till man riskerade alltid att hennes kropp skulle förråda henne. Till det biologiska könet kopplades manliga respektive kvinnliga egenskaper och sysslor som sågs som "naturliga". Det innebar att medan det kunde vara ganska lätt att iklä sig det motsatta könets sociala attribut så förundrades omgivningen när en kvinna visade manliga färdigheter och vice versa. Detta var också anledningen till att själsliga förklaringar framstod som långsökta. När tvivel uppstod, vilket nästan alltid berodde på att någon i omgivningen råkat få känna eller se något som hörde till det biologiska/anatomiska könet, var det inte ovanligt att man först trodde att personen ifråga var tvåkönad. Trots att korpralen Grass känt att Johan Harittu hade bröst och att denne Johan sa sig vara kvinna och heta Anna, så var Grass ändå inte riktigt säker förrän han fått känna längre ner — hon kunde ju vara "både man och kvinna" som han uttryckte det. På samma sätt uppfattade Maria Lönhman Ulrikas yttrande fjorton dagar efter bröllopet att hon inte var "rätt man", som att hon menat att hon "hade båda delarna". Inte förrän ett år senare fick hon klart för sig att hennes man var en "fullkomlig kvinna". Det anatomiska hermafroditbegreppets starka grepp om människor återspeglar frånvaron av moderna psykologiska begrepp som könsidentitet och sexuell identitet. Mans- eller kvinnokläderna var antingen skådespel och bedrägeri — en social handling — eller ett uttryck för en dubbel uppsättning könsorgan. Denna förutfattade mening förklarar till en del rättens ljumma intresse för erotiska motiv också när en förklädd kvinna eller man försatte sig i en sexuell situation som äkta make eller fästmö. Kulturella förväntningar skymde det som annars skulle ha uppfattats som uppenbart.

Lesbisk kärlek — synlig eller osynlig?

Även om man kan konstatera att rätten inte visade särskilt stort intresse för att utröna erotiska relationer mellan kvinnor som gift sig med varandra, så är det viktigt att slå fast att detta inte berodde på att man skulle ha varit främmande för företeelsen i sig. Vid sidan av målen som gällde kvinnor i manskläder förekom även mål som rörde direkta antydningar och rykten om "lesbisk" kärlek. Jämför man dessa mål med de svenska sodomimålen mot män får man intrycket att rätten inte ansträngde sig lika mycket för att utröna rykten och

nbara attribut i klä-
råbestämmelser och
en hierarkisk social
ting inbjuder samti-
förutsätter i sin tur
n och skådespeleriet.
miskt igenkännbara
d att hennes kropp
manliga respektive
a". Det innebar att
könets sociala attri-
iliga färdigheter och
rklaringar framstod
odde på att någon i
et biologiska/anato-
personen ifråga var
i hade bröst och att
ass ändå inte riktigt
vara "både man och
de Maria Lönhman
var "rätt man", som
t år senare fick hon
t". Det anatomiska
pegelar frånvaron av
uell identitet. Mans-
i — en social hand-
an. Denna förutfat-
t för erotiska motiv
exuell situation som
et som annars skulle

stort intresse för att
i varandra, så är det
ha varit främmande
i i manskläder före-
om "lesbisk" kärlek.
ot män får man in-
utröna rykten och

påståenden om lesbisk kärlek. Detta låter sig knappast förklaras enbart med hänvisning till att sexuella relationer mellan kvinnor inte var formellt straffbe-
lagda. Tvärtom, uttrycket "sodomitisk synd" som ibland förekommer också i
dessa mål, antyder att man var beredd att döma lesbiska handlingar analogt
med sexuella handlingar mellan män. Ur arvssynpunkt borde det inte heller ha
funnits någon skillnad i bedömningen. Avkomma var ju inte aktuell i något av
fallen. Analysen måste återigen ta sin utgångspunkt i handlingens karaktär och
vad som vid denna tiden definierades som sexuellt umgänge.

Dekker och van de Pol menar att den allmänna uppfattningen av sexualiteten
på 1600-talet var starkt fallocentriskt präglad vilket innebar att man satte lik-
hetstecken mellan sex och penetration och att detta i sin tur medförde att kärleks-
affärer mellan kvinnor inte togs på allvar före 1700-talets slut — varken av folk
i allmänhet eller av rättsliga myndigheter trots att återopade lagsamlingar
stadgade dödsstraff för tribadism. Troligen var sådana relationer också mycket
ovanliga. Tanken att sex var möjligt utan penis föreföll absurd. Det enda sättet
för en kvinna som blev kär i en annan kvinna att förstå sina känslor var att
identifiera sig själv som man. Transvestism blev ett steg som psykologiskt gjorde
det möjligt att uppvakta en annan kvinna. Sex mellan män däremot var mer
artikulerat och tänkbart (Dekker & van de Pol 1989 s 57f., s 69ff.) Jag skulle
avslutningsvis vilja vända på Dekkers och van de Pols resonemang och hävda
att sexuella handlingar mellan två män med penis tvärtom föreföll ytterst ab-
surd bland vanligt folk i 1600- och 1700-talets Sverige, medan sex mellan två
kvinnor däremot var mera tänkbart, artikulerat och förväntat, dock inte främst
i sammanhang med kvinnor i manskläder. Detta resonemang vilar än så länge
på ett mycket begränsat källmaterial och får bara betraktas som en hypotes.

Istället för det moderna begreppet sexuellt umgänge talade man på 1600- och
1700-talet om "köttslig beblandelse". I strikt juridisk mening förutsatte kött-
slig beblandelse penetration — utan penetration ingen verklig beblandelse. När
penetration inte förelåg kunde rätten istället bedöma handlingen som uppsåt
(försök, förberedelse) men detta var inte tillämpligt på lesbiska relationer (upp-
såt till vad?). Innebar det då att lesbiska relationer föll utanför vad som betrak-
tades som sexuella handlingar? Nej, knappast — åtminstone inte i det folkliga
betraktelsesättet. Att det fanns en vidare uppfattning av handlingars sexuella
karaktär visas tydligt i rättsmaterialet. Ett av fallen gäller till exempel en hustru
som påstått att hon sett pigan Marit Andersdotter ligga ovanpå Marit Jons-
dotter och hört den senare säga "Ja, hade du haft något att fara med, visst hade
jag blivit med barn". Av detta spreds ryktet att pigorna haft "sådan beblandelse
som man och kvinna pläga" (Ljusdal 9/12 1684, Svea hovrätts renoverade dom-
böcker, Gävleborgs m.fl. län vol.32, RA). Även i de manliga sodomimålen fram-
kommer klart att genitala beröringar ansågs vara uttryck för köttslig lusta, det

vill säga vara "sexuella" i modern mening (Liliequist 1995/1997). Varken den strikt juridiska definitionen av köttslig beblandelse eller en fallocentrisk ideologi uteslöt en folklig uppfattning att två kvinnor kunde ha sex med varandra utan penetration.

Vidare skiljer sig målen som rörde lesbiska relationer markant från de manliga sodomimålen vilket till en del kan förklara varför denna typ av påståenden inte togs på lika stort allvar. De "lesbiska" målen innehåller möjligen med ett undantag när, inga påståenden om ofredanden, våldtäkter eller utnyttjande av minderåriga. Tvärtom handlar det nästan alltid om "kättja", "okyskhet" och "lekar" mellan pigor. Redan detta kan spegla en friare atmosfär för sexuella handlingar mellan kvinnor. Å andra sidan skulle man också kunna hävda att kvinnors sexualitet aldrig har handlat om makt och dominans på samma sätt som mäns. En friare atmosfär innebar inte att sådana handlingar inte skulle ha betraktats som förklenande. I ett mål från 1700-talets Hälsingland beklagade sig en fader över ett fult rykte som var utspritt om att hans dotter och en piga skulle ha utövat "något otillbörligt" sins emellan (Segerstad 11/10 1745, Hälsinglands domsaga AIa: 85, LA i Härnösand). Hustru Margreta Olofsdotter dömdes att göra offentlig avbön till pigorna och rätten belade var och en som i fortsättningen sjöng den visa som någon illasinnad människa hade diktat om "en sådan gärning" med dryga böter. I ett annat mål förbjuds vid 40 markers vite att nämna det öknamn som en hustru och några pigor hade påförts efter ett rykte om att de skulle ha begått någon "sodomitisk synd" med varandra (Siende härad 15/9 1673, Svea hovrätt, renoverade domböcker, Västmanlands län vol. 22, RA). Det faktum att man diktat en visa och hittat på öknamn tyder samtidigt på att det fanns en folklig diskurs om köttslig lusta och sexuella handlingar mellan pigor. Man får inte alls samma intryck som i de manliga sodomimålen att erotiska relationer mellan kvinnor skulle vara något odefinierat och förvånande eller okänt.

Eva Österberg menar att de manliga ledamöterna i rätten inte visste riktigt vad man skulle göra med vittnesbörd som tydde på lesbiska relationer. Det kanske berodde på att den manliga sexuella integriteten och prestige sällan berördes i denna typ av mål. Det var först när simulerad penetration förekom som sexuella handlingar mellan kvinnor framstod som riktigt "förargliga" ur ett manligt perspektiv (vilket däremot inte säger något om var gränsen gick ur ett kvinnligt perspektiv). Ett sådant mål rörde tre drängar som suttit och spelat kort "om pigorna i byn" då den ene skulle ha sagt: "det är inte värt spela om dom, dom har sagt att dom ska göra sig lösvrelar att roa sig med och inte akta pojkarna mer" (Bankekinds härad 23/10 1742, AIa:25, LA i Vadstena). Detta uttalande hamnade inför rätten och ryktet att pigorna hade sytt en "vrele" tillsammans underställdes så småningom hovrätten. I de flesta andra fall avgjordes

3/1997). Varken den fallocentriska ideologin eller ha sex med varandra

arkant från de manliga typ av påståenden eller möjligen med ett eller utnyttjande av "kättja", "okyskhet" och atmosfär för sexuella så kunna hävda att inans på samma sätt llingar inte skulle ha ilsingland beklagade is dotter och en piga 1/10 1745, Hälsingta Olofsdotter dömdle var och en som i iska hade diktat om juds vid 40 markers hade påförts efter ett med varandra (Siende ästmanlands län vol. öknamn tyder samt i sexuella handlingar anliga sodomimålen definierat och förvä-

en inte visste riktigt iska relationer. Det och prestige sällan penetration förekom ktigt "förargliga" ur i var gränsen gick ur som suttit och spelat ir inte värt spela om g med och inte akta Å i Vadstena). Detta le sytt en "vrole" till- andra fall avgjordes

däremot målet slutgiltigt redan i underrätten. Det innebär att rättsliga mål om lesbiska relationer också blir svårare att hitta för historikern. De mål som är kända idag representerar alltså bara ett slumpmässigt urval av ett troligtvis långt större antal.

Man skulle tvärt emot Dekker och van de Pol kunna hävda att en fallocentrisk uppfattning av sexualiteten inte alls osynliggjorde sexuella handlingar mellan kvinnor. I en fallocentrisk ideologi framställs män som aktiva, penetrerande och kontrollerade och kvinnor som passiva, liderliga och okontrollerade. Just uttrycket att den påstådda samvaron skett "av kättja" låter sig utmärkt förena med fallocentriska förväntningar på kvinnor som lustfyllda och oförmögna att kontrollera sina lidelser. I den samtida uppfattningen betonades den sexuella retelsen framför sexualobjektet (Liliequist 1995/1997). "Onaturliga" sexuella handlingar sågs först och främst som ett resultat av en alltför stark och okontrollerad köttslig lusta och kvinnor hölls för att redan av naturen vara mera lustfyllda och köttsliga än män (se till exempel Aegidius Albertinus 1675 s 592 f., jfr Eriksson 1996 s 136). Detta återspeglas också i det folkliga språkbruket. En man som tappat kontrollen och lät sig styras allt för mycket av erotiska lidelser sas vara "kvinsk". Troligen tillät de traditionella genusrollerna också kvinnor att umgås mer intimt med varandra än män. Lasse-Maja berättar till exempel hur han under en vistelse hos en garvare i Enköping kom att lämnas ensam några dagar med garvarens hustru som genast föreslog att de skulle dela säng för att spara på eldningen. För Lasse som utgivit sig för att vara trolovad fästmö till garvarens bror i Stockholm kom detta sängsällskap att bli "ett bland de äventyrligaste" ty "hon omfamnade mig beständigt och kallade mig sin älskade svägerska". Efter några nätter på detta sätt kände han sig tvungen att lämna henne för att inte bli upptäckt (Molin 1840 s 149f.).

Det finns enligt min mening anledning att tro att såväl den fallocentriska ideologin som den samtida uppfattningen av kvinnlig intimitet gjorde sexuella och erotiska kontakter mellan kvinnor "tänkbara" och att detta var mer förväntat och synligt bland "vanliga" pigor än hos de kvinnor som klädde sig i manskläder, just därför att sådana kontakter inte framstod som okvinnliga. För den kvinna som bara kunde tänka sig att leva med en annan kvinna däremot, erbjöd traditionen att klä sig i manskläder en visserligen riskabel men ändå realistisk möjlighet att fria till och gifta sig med den kvinna man älskade.

Litteratur

- Aegidius Albertinus (1675) *Hortulus muliebris quadripartitus Thet är: Thet Qwinlige könets Lust-Gård...Uthtolkat aff Erico Schrodero*, Göteborg 1675.
 Almquist, Jan-Eric (1939): "Giftermål mellan kvinnor", *Svensk Juristtidning* 24:1939.
 Boëthius, Jacob (utg.) (1977): *Mora-Prosten Mäster Jacob Boëthius' syndabekännelse av år 1707*, Stockholm 1977.

- Davis, Natalie Zemon (1975): "Women on Top" i dens. *Society and culture in early modern France*, London 1975.
- Dekker, Rudolf & van de Pol, Lotte (1989): *The tradition of female transvestism in early modern Europe*, New York 1989 (sv. övers. 1995).
- Dugaw, Dianne (1989): *Warrior women and popular balladry, 1650-1850*, Cambridge 1989.
- Eriksson, Maria (1996): "Om kärleksnöjet: kön och biologi kring sekelskiftet 1800", *Lychnos* 1996.
- Kolmodin, Olof (1750): *Biblisk Qwinnospegel: thet är alla i then H. Skrift för något särdeles bekanta och märckwürdiga qwinnors exempel andra delen*, Stockholm 1750.
- Liliequist, Jonas (1995/1997): "Staten och 'sodomiten' — tystnaden kring homosexuella handlingar i 1600- och 1700-talets Sverige", *lambda nordica* 1995:1-2. Omtryckt i delvis ny version i Bergenheim, Åsa & Lennerhed, Lena (red.): *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*, Stockholm 1997.
- Lindh, Erik (1930): "Ett rättsfall från 1713-1715", *Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland* 66:1930.
- Matz, Edvard (1970): *Legenden om Lasse-Maja: rapport om en stortjuv som blev diktare*, Stockholm 1970.
- Molin, Lars (1840): *Den byxlöse Äfwentyraren eller den Riksbekante Lasse-Majas (hwars rätta namn är Lars Molin) besynnerliga öden och lefnadshändelser...af honom sjelf berättad*, Stockholm 1840.
- Nyman, Alf (1942): *En drottningens visdom: Christina av Sverige som moralist och människokännare*, Stockholm 1942.
- Sandmo, Erling (1995): "Et virkeligt mandfolk. Teorier om kjønn i det tidlig-moderne Europa", *Historisk tidskrift* 1995:4.
- Schapiro, Michael (1994): *Gender in play on the Shakespearean stage: Boy heroines and female pages*, Ann Arbor 1994.
- Schück, Henrik (1893): *Lars Wivallius. Hans lif och dikter, I. Biografi*, Uppsala 1893.
- Schück, Henrik (1940): *Svenska bilder: valda smärre skrifter i svensk kulturhistoria del 4*, Stockholm 1940.
- Setterwall, Monica (1985): "Queen Christina and role playing in maxim form", *Scandinavian Studies* 57:1985.
- Silverstolpe, Fredrik (1989): "Äktenskap mellan kvinnor under 1600- och 1700-talen", *lambda nordica* 1989:1.
- Stolpe, Sven (1961): *Drottning Kristina. Efter tronavsägelsen*, Stockholm 1961.
- Wijkmark, Christina (utg.) (1995): *Allrakäraste: Catharina Wallenstedts brev 1672-1718*, Stockholm 1995.
- Åhlén, Bengt (1986): *Ord mot ordningen. Farliga skrifter, bokbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria*, Stockholm 1986.
- Österberg, Eva (1996): "Den synliga och den osynliga synden. Sexualitet i norm och verklighet under 1600- och 1700-talen" *lambda nordica* 1996:1.
- (1997): "Förbjuden kärlek och förtigandets strategi" i dens. (red.) *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Lund 1997.

Jonas Liliequist är fil.dr och lektor i historia vid Umeå universitet.

Summary

The author argues that the seemingly uninterested attitude of the 17th- and 18th-century Swedish authorities toward the possibly erotic motivations for female and male crossdressing, must be interpreted in the context of what kind of relations and circumstances that were expected to implicate a "sexual situation" in early modern society. During the 17th and 18th centuries female (and male) crossdressing was conceived by society as just one aspect of a much more common theme of social roleplaying and manipulation of identities. It is further argued that sexual acts between females were, in fact, articulated and made "visible" not in connection with crossdressing but in the perspective of the phallogocentric view of women as lecherous and emotionally unrestrained.